

Folket styr demokratiska regeringar, men fascistiska regeringar styr folket

Skapad med hjälp av AI, av Lars Weinhall

I den här ledaren vill vi lyfta texter som alla haft syftet att se upp för de nedmonteringar vi ser av vår demokrati och andras runt om i världen. En rad debattinlägg har speglat denna frågeställning i DN under de senaste åren där Björn Wiman (1) och Åsa Wikforss (2, 3, 4, 5) varit framträdande. I USA har Timothy Snyder varnat i sin bok *On Tyranny, twenty lessons from the twentieth century* (6) och i sin synnerligen läsvärda men starkt oroande text idag *Spegeln vi vägrar se in i - hur demokratier dör i dagsljus*, argumenterar krönikören Shanley Hurt, Oregon, USA, att demokratier sällan faller genom plötsliga dramatiska brott, utan genom gradvisa förändringar som människor lär sig att acceptera som normala (7).

Hurt menar att vi ofta betraktar historien, särskilt Nazityskland, som något avslutat och tydligt avgränsat, vilket skapar en falsk trygghet. Genom att se Hitler som ett unikt undantag riskerar vi att missa återkommande mönster som kan uppträda även i vår egen tid.

Om vi inte vill ha en framtid där dagens barn frågar, häpna, hur vuxna kunde ha missat vad som hände, måste vi sluta behandla auktoritarianism som en historisk genre och börja behandla den som ett levande hot; vi måste tala klart, dokumentera obevekligt, övertyga tålmodigt och vi måste vägra den förföriska fatalism som säger att historiens båge böjer sig av sig själv.

Spegeln är här; den är inte perfekt, den är inte identisk, den är inte en enkel

kopia, men den är igenkännbar. Frågan är inte om Trump är Hitler; frågan är om vi känner igen auktoritarianismens maskineri tidigt nog för att hindra det från att bli vår normalitet. Vi skriver det svaret tillsammans, varje dag.”

Hurt framhåller att auktoritär politik bygger på psykologiska mekanismer. I tider av osäkerhet söker människor enkla förklaringar, tydliga berättelser och starka ledare. Centralt i denna politik är skapandet av syndabockar: grupper som framställs som hot mot nationen och som därmed legitimerar hårda åtgärder.

Hon menar att denna logik återfinns i Donald Trumps politiska rörelse, där ett moraliskt “vi” ställs mot ett farligt “de”. Upprepade och ofta obekräftade påståenden formar enligt Hurt människors verklighetsuppfattning genom ständig repetition, vilket försvagar tron på en gemensam sanning – något som är avgörande för demokratis funktion.

Auktoritärt maktövertagande handlar inte bara om ledarens karisma utan också om institutionernas försvagning. Auktoritära ledare behöver inte avskaffa domstolar, medier eller statlig förvaltning; de kan i stället underminera förtroendet för dem och därefter använda dem som legitimerande verktyg. När val, fakta och expertis framställs som manipulerade blir ledaren den enda tillförlitliga auktoriteten, och lojalitet ersätter rättsstatliga principer.

Hurt betonar även hur grymhet kan normaliseras i politisk kultur. När publiken uppmuntras att håna svaga och betrakta empati som svaghet skapas en miljö där dominans värderas högre än medkänsla. Människor upplever sig sällan som förövare utan som offer som återkräver rättvisa, vilket gör auktoritära budskap psykologiskt attraktiva. Samtidigt hålls konfliktnivån hög för att minska utrymmet för reflektion och kritiskt tänkande.

I utrikespolitiken beskriver hon hur yttre konflikter kan användas för att stärka inre kontroll. Även om dagens värld skiljer sig från 1930-talet menar hon att vissa mönster består, såsom fascination för starka ledare, misstro mot allianser och användning av hot som politiskt verktyg.

Avslutningsvis varnar Hurt för att demokratier kan dö gradvis även när val och institutioner formellt finns kvar. Historien visar att stora katastrofer växer fram genom små steg, rationaliseringar och passivitet. Motmedlet är enligt henne inte våld utan uthålligt demokratiskt arbete: att rösta, organisera sig, försvara institutioner och vägra acceptera auktoritära tendenser. Kärnfrågan är, skriver Hurt, om samhällen i tid förmår känna igen och motverka dessa mönster.

I en debattartikel av Åsa Wikforss: *Det går rasande snabbt att ta livet av en demokrati* (8).

Hon redovisar resultatet från forskningsinstitutet V-Dem's årliga rapport över hur det står till med demokratin i världen. I rapporten beskrivs en dramatisk tillbakagång för demokratin. ”För tjugo år sedan levde 50 procent av världens

befolkning i demokratier, nu är det 26 procent. Under 2025 befann sig 44 länder i en autokratisering, det vill säga en process där demokratin nedmonteras steg för steg inifrån, av folkvalda ledare. Det är så demokratier går under numera, via röstsedeln”. Flera av länderna finns i Europa däribland Ungern och Italien men kanske mest dramatiskt är USA under Donald Trump. Den fråga som Wikforss ställer är: Varför står demokratin så skyddslös? Frågan blir akut när man reflekterar över det faktum att det numera finns stor kunskap om hur hoten ser ut. Experter var eniga om att Trump skulle nedmontera demokratin i USA. Flera av dem hade dessutom beskrivit i detalj hur det skulle gå till – förutsägelser som stämmer till punkt och pricka med hur Trump sedan agerat.

Hon säger sedan:

Den stora kunskap som numera finns om hoten mot demokratin når inte ut. Frågan vi måste ställa oss är varför det är så.

Ett skäl är förstås att de auktoritära ledarna inte brukar berätta vad de har för planer. Under tiden förberedde högerkonservativa aktörer för ett systemskifte i det dolda. Tankesmedjan Heritage Foundation hade till och med sammanställt ett 900-sidigt dokument, Project 2025, som beskriver hur skiftet ska gå till. Trump sa att han inte hade något med det hela att göra, vilket förstås var en lögn. I dagsläget har drygt femtio procent av projektet genomförts.

Wikforss fortsätter: Ett annat skäl är att traditionella partier väljer att samarbeta med de auktoritära krafterna. Det ger dessa politiker ett motiv för att tona ned faran. Vanliga argument är att de radikala kommer att tappa kraft när de väl tvingas ta ansvar för politiken eller att de kommer att bli ”rumsrena.

Det är inte så underligt om väljarna slutar oroa sig. Efter Liberalernas vändning får vi hoppas att de borgerliga partierna i Sverige inte behöver läggas till listan.

Historieprofessorn Heather Cox Richardson återger 9 januari 2026 den amerikanska armens egen beskrivning av och varning för fascismen. Den publicerades 23 mars 1945, drygt månaden innan Adolf Hitler gav upp och nazistregimen kapitulerade (9).

Det var då det:

Från och med 1943 gav krigsdepartementet ut en serie häften för amerikansk militärpersonal i Europas krigsskådeplats under andra världskriget. Serien kallades Army Talks och var avsedd ”att hjälpa [personalen] att bli mer välinformerade män och kvinnor och därmed bättre soldater”.

Den 24 mars 1945 var veckans ämne: ”FASCISM!”

”Ni är hemifrån, skilda från era familjer, inte längre på ett civilt arbete eller i skolan och många av er riskerar era liv”, förklarade häftet, ”på grund av något som kallas fascism.” Men vad är fascism? ”Fascism är inte det lättaste att identi-

fiera och analysera”, stod det, ”och när den väl har tagit makten är den inte lätt att förstöra. Det är viktigt för vår framtid och för världens att så många som möjligt förstår fascismens orsaker och metoder, för att kunna bekämpa den.”

Fascism, förklarade dokumentet, ”är styre av de få och för de få. Målet är att ta kontroll över statens ekonomiska, politiska, sociala och kulturella liv.” ”Folket styr demokratiska regeringar, men fascistiska regeringar styr folket.”

”Demokratis grundprinciper står i vägen för deras ambitioner; därför – demokratin måste bort! Alla som inte tillhör deras inre krets måste göra som de blir tillsagda. De tillåter inga medborgerliga friheter, ingen likhet inför lagen.” ”Fascismen behandlar kvinnor som rena barnalstringsmaskiner. ’Barnen, köket och kyrkan’ var nazisternas slogan för kvinnor.”

Fascister ”gör sina egna regler och ändrar dem när det passar dem... De håller sig kvar vid makten genom våld kombinerat med propaganda som bygger på primitiva idéer om ’blod’ och ’ras’, genom skicklig manipulation av rädsla och hat och genom falska löften om trygghet. Propagandan förhärskar krig och insisterar på att det är smart och ’realistiskt’ att vara hänsynslös och våldsam.”

Fascisterna förstod att ”demokratis grundläggande princip – tron på vanligt folks sunda förnuft – var den direkta motsatsen till den fascistiska principen om styre av en elit av fåtal”, förklarade häftet. ”Därför bekämpade de demokratin... De spelade politiska, religiösa, sociala och ekonomiska grupper mot varandra och tog makten medan dessa grupper kämpade sinsemellan.”

Amerikaner fick inte låta sig luras att tro att fascism inte kunde komma till USA, varnade häftet. ”Vi skrattade en gång åt Hitler som en ofarlig liten clown med rolig mustasch.” Och i själva verket hade USA haft ”beklagliga exempel på pöbelvåld, lynchningar, självutnämnda rättskipare, terror och inskränkningar av medborgerliga friheter. Vi har haft våra huvgäng, Black Legions, Silver Shirts och ras- och religionsfanatiker. Alla dessa har, i amerikanismens namn, använt odemokratiska metoder och läror som... med rätta kan kallas ’fascistiska’.”

Krigsdepartementet ansåg det viktigt att amerikaner förstod vilka metoder fascister skulle använda för att ta makten i USA. De skulle försöka vinna inflytande ”under sken av ’superpatriotism’ och ’superamerikanism’.” Och de skulle använda tre tekniker:

För det första skulle de ställa religiösa, rasliga och ekonomiska grupper mot varandra för att bryta ned den nationella sammanhållningen. En del av denna splittringsstrategi skulle vara en ”välplanerad hatkampanj mot minoritetsraser, religioner och andra grupper.”

För det andra skulle de förneka behovet av internationellt samarbete, eftersom det skulle strida mot deras påstående att deras anhängare var bättre än alla andra. ”I stället för internationellt samarbete försöker fascisterna ersätta detta med en förvriden sorts ultranationalism som talar om för deras folk att de är de enda

i världen som räknas. Med detta följer hat och misstänksamhet mot alla andra nationers folk.”

För det tredje skulle fascisterna hävda att ”världen bara har två val – antingen fascism eller kommunism – och de kallar alla som vägrar stödja dem för ’kommunister.’”

Det är ”livsviktigt” att lära sig känna igen inhemska fascister, sade regeringen, ”även när de antar namn och slagord med folklig dragningskraft, sveper in sig i den amerikanska flaggan och försöker genomföra sitt program i den demokratis namn som de försöker förstöra.”

Det enda sättet att stoppa fascismens framväxt i USA, stod det, ”är att få vår demokrati att fungera och att aktivt samarbeta för att bevara världsfred och säkerhet.” I den moderna världens osäkerhet fyller det hat som ligger till grund för fascismen ”en trefaldig uppgift”. Genom att splittra människor försvagar det demokratin. ”Genom att få människor att hata i stället för att tänka” hindrar det dem ”från att söka den verkliga orsaken och en demokratisk lösning på problemet.” Genom att falskt utlova välstånd lockar det människor att omfamna dess löfte om trygghet.

”Fascismen frodas på likgiltighet och okunnighet”, varnade häftet. Frihet kräver ”att man är vaksam och på sin vakt mot varje inskränkning, inte bara av vår egen frihet utan av varje amerikaners frihet. Om vi tillåter diskriminering, fördomar eller hat att beröva någon deras demokratiska rättigheter, hotas vår egen frihet och hela demokratin.”

Till sist några tankar inspirerade av Anna Sarkadis artikel *Socialmedicinens roll i orostider* (10): Hon funderar över boken *On Tyranny* (6) och Timothy Snyders 20 tänkvärda råd för att kunna se klart om vart nedmontering och förändring av våra samhällen leder. I flera råd utifrån NaziTysklands framväxt. Dessa råd kan ligga till grund för reflektioner över varför det verkar vara så lätt att se utvecklingen i USA men inte alls lika lätt att se förändringar i vårt samhälle med nedmontering och förändringar av föreningsliv, forskning, myndigheter och journalistik.

Stockholm och Umeå i April 2026

*Bo J A Haglund
Professor emeritus och chefredaktör för SMT
Institutionen för global folkhälsa, Karolinska Institutet*

*Lars Weinehall
Senior professor
Institutionen för epidemiologi och global hälsa, Umeå Universitet*

DOI: <https://doi.org/10.62607/smt.v103i1-2.65093>

[RESTRICTED]

ARMY TALK

ORIENTATION
FACT
SHEET

64

WAR DEPARTMENT—WASHINGTON 25, D. C. • 24 March 1945

FASCISM!

Note For This Week's Discussion:

Fascism is not the easiest thing to identify and analyze; nor, once in power, is it easy to destroy. It is important for our future and that of the world that as many of us as possible understand the causes and practices of fascism, in order to combat it. Points to stress are: (1) Fascism is more apt to come to power at a time of economic crisis; (2) fascism inevitably leads to war; (3) it can come to any country; (4) we can best combat it by making our democracy work.

YOU are away from home, separated from your families, no longer at a civilian job or at school and many of you are risking your very lives because of a thing called fascism. Our country was attacked by the fascist aggressor, Japan. The "Sons of Heaven" were promptly joined by their fascist partners of Germany and Italy.

"Fascism" is a word that's been used a great deal these last few years. We come across it in our newspapers, we hear it in our newsreels, it comes up in our hall sessions. We've heard about the cruelties of fascism, its terror, its conquest of country after country. We've heard of its concentration camps—like Dachau in Germany and its torture chambers—like Maidanek in Poland. We've heard of its planned mass murder of whole peoples—which scholars call "genocide."

Some of the things that have been done to people by fascists seem too horrible to believe, especially to Americans who believe in "live and let live." Hard-boiled American correspondents, formerly skeptical, now believe because they have seen. (See page 6.)

We Americans have been fighting fascists for more than three years. When Cecil Brown, one of the leading war correspondents, came back from the battle fronts, he went on a trip that took him into big cities and small towns all over America. He talked and listened to all kinds of people. He found that most Americans are vague about just what fascism really means. He found few Americans who were confident they would recognize a fascist if they saw one.

And are we in uniform any more certain what fascism is—where it came from—what made it strong?

Do we know how fascism leads men to do the things done to people at Maidanek? Do we know how it leads them to attack helpless nations? Are Maidaneks and war inevitable results of fascism? Do all fascists speak only German, Italian or Japanese—or do some of them speak our language? Will military victory in this War automatically kill fascism? Or could fascism rise in the United States after it's been crushed abroad? What can we do to prevent it?

Perhaps we ought to get to know the answers. If we don't understand fascism and recognize fascism when we see it, it might crop up again—under another label—and cause another war.

Fascism is a way to run a country—it's the way Italy was run, and the way Germany and Japan are run. Fascism is the precise opposite of democracy. The people run democratic governments, but fascist governments run the people.

Fascism is government by the few and for the few. The objective is seizure and control of the economic, political, social, and cultural life of the state. Why? The democratic way of life interferes with their methods and desires for: (1) conducting business; (2) living with their fellow-men; (3) having the final say in matters concerning others, as well as themselves. The basic principles of democracy stand in the way of their desires; hence—democracy must go! Anyone who is not a member of their inner gang has to do what he's told. They permit no civil liberties, no equality before the law. They make their own rules and change them when they choose. If you don't like it, it's "T.S."

They maintain themselves in power by use of force

[11]

Referenser

1. Björn Wiman: *Senast drevs han av förödmjukelse – nu av hämnd*. DN Kulturdebatt 2024 11 06 <https://www.dn.se/kultur/bjorn-wiman-senast-drevs-han-av-forodmjukelse-nu-av-hamnd/>
2. Åsa Wikforss: *Det kan vara så att Trumpväljarna helt enkelt inte bryr sig om demokratin*. DN Kulturdebatt 2024 11 07. <https://www.dn.se/kultur/asa-wikforss-det-kan-vara-sa-att-trumpvaljarna-helt-enkelt-inte-bryr-sig-om-demokratin/>
3. Åsa Wikforss: *Finns det en väg tillbaka från lögnens politik?* DN Kulturdebatt 2025 01 20 <https://www.dn.se/kultur/asa-wikforss-finns-det-en-vag-tillbaka-fran-lognens-politik/>
4. Åsa Wikforss: *Ska vi begränsa yttrandefriheten för att rädda demokratin?* DN kulturdebatt 2025 03 26 <https://www.dn.se/kultur/asa-wikforss-ska-vi-begransa-yttrandefriheten-for-att-radda-demokratin/>
5. Åsa Wikforss: *Jag hyser fortfarande hopp om att USA:s institutioner ska rädda landet*. DN debatt 2025 04 13. <https://www.dn.se/kultur/asa-wikforss-jag-hyser-fortfarande-hopp-om-att-usas-institutioner-ska-radda-landet/>
6. Timothy Snyder (2017) *On Tyranny, twenty lessons from the twentieth century*. London. Penguin Random House UK
7. Källa: <https://open.substack.com/.../the-mirror-we-refuse-to...> Lars Weinehall översättning 24 februari 2026
8. Åsa Wikforss : *Det går rasande snabbt att ta livet av en demokrati*, DN debatt 2026 03 26 <https://arkivet.dn.se/sok?q=Wikforss&from=2026-03-01&sort=newest&to=2026-04-02>
9. War Department, "Army Talk 64: FASCISM!" March 24, 1945, at <https://archive.org/details/ArmyTalkOrientationFactSheet64-Fascism/mode/2up>
10. Anna Sarkadi (2024). Socialmedicinens roll i orostider Socialmedicinsk tidskrift vol 101, nr 4-6. <https://publicera.kb.se/smt/article/view/33190/30229>